

ŞEHİD ALİ PAŞA (1) KÜTÜPHANESİ

Ahmet KÜÇÜKKALFA

Y. Mimar

S U N U Ş

Eski kütüphane yapıları, Geleneksel Kütüphaneciliğimiz'in bugüne gelebilmiş somut ve en çarpıcı öğelerindendir. Genelde tartışma götürse de, böyle bir yargı, hiç değilse İstanbul ölçeğinde tutarlı sayılmak gerekir ve pek çok olgunun çekim merkezi olagelmış bu Kent, sadece Sultanahmet'ten Aksaray'a uzanan çizgide, sağlı-sollu, (XVII. Yy.'dan XIX. Yy.'a) iki yüzyıllık mimari etkinliğin kütüphane türünde azımsanmayacak sayıda örneğini sergiler.

Türk kültür yaşamı ile birlikte sanat anlayışını da simgeleyen bu yapılar şimdiye değin ne Kütüphanecilik ne de Mimarlık Tarihimiz yönünden dizgesel bir incelemeye konu olabildi. Soruna değişik nedenlerle değinen ya da o'nu başlıbaşına bir 'tema' gibi işlemiş yayınlar, bir emek ürünü olmak nedeniyle kuşkusuz anılmaya değer, ancak, (gerekle tipolojik değerlendirmedeki yamılgılar gerekse kütüphane kurumu'nun işlevlerine ilişkin bugünkü bilgilerimiz sağlıklı bir algılama ile konuya yaklaşımı engellediğinden) yetersizdir. Özellikle hizmet'in üretim/sunuluş biçimini irdeleyen ayrıntılı çalışmalardan yoksun bulunmuşumuz sözü edilen yetersizliğin de nedenlerinden birini oluşturur.

Geleneksel Türk Kütüphaneciliği'ndeki yer ve ağırlığı belli İstanbul'un kütüphane mimarisini tanımlamayı amaçlayan bu dizi, anılan eksikliği nicelik ve nitelik olarak giderme yolunda sağlıklı bir başlangıç olacağı inancı ile sunuluyor.

Yeri : Kütüphane Şehzade Camii yanında Vefa Lisesi avlusundadır. Ayvansaray; (2) kütüphanenin yerini «Şehzade Camii harem kapısında, Vefa meydanına giden kapı haricinde Süleymaniye su kemeri ittisalinde» diye belirtir. Atâ (3) kütüphanenin Ali Paşa'nın konağının bitişiğinde olduğunu belirtir.

Kütüphanenin yeri devrinin en müstahkem noktalarından biridir diyebiliriz. Şehzade Camii arka avlusundaki kapı, sağında 2 katlı kemer sırasından inşa edilmiş Süleymaniye Su kemerinin (4) bulunduğu dar ve kısa bir sokakçıya açılır. Bu sokakcık, Bozdoğan Su Kemerinin altında dar ve uzun tonoz geçitle devam eder. Kütüphane avlu kapısı bu sokakcıkta Bozdoğan Su Kemeri ile Süleymaniye Su Kemerinin kesiştiği noktada bulunur.

Tarihsel gelişimi :

Kütüphane bir defada yapılmamıştır. Kütüphanede tesbit edebildiğimiz değişiklikler şunlardır :

1) Avlu dış kapısındaki kitâbe, daha önceki bir kitâbe yerine konulmuştur. İlk kitâbeye ait küçük bir parça halâ yerindedir.

2) Kütüphane giriş sofası;

a) Giriş sahanlığı yoktur.

b) Giriş kapısı yanındaki iki sütun, duvara birleşik sütunlar gibi yarım sütun olarak yapılmamış olup, tam sütundurlar ve yarısı duvar içinde kalmıştır.

c) Giriş kapısının bulunduğu duvarın çok ince olmasından,

d) Diğer duvarların, okuma salonu duvarlarına göre çok ince olmasından,

- e) Pencerelerinin kapaklarının olmayışından,
- f) Diğer bölümlerdeki pencerelerden farklı olarak bu bölüme ait pencere lentolarının üstünde hafifletme kemerinin bulunması ve pencere iç çerçevesinin (lento ve söve'lerin) bulunmayışından,

Kütüphane giriş sofasının başlangıçta Hekimoğlu Ali Paşa ve Hâlet Efendi kütüphanelerinde olduğu gibi açık sofa olarak düzenlenmiş iken, sonradan Ragıp Paşa ve Atıf Efendi kütüphaneleri örneklerinde görüldüğü gibi namaz da kılınabilen kapalı mütealâ yeri haline dönüştürüldüğünü söyleyebiliriz.

3) Kütüphane asıl mekânında;

- a) Batı duvarındaki köşe pencere sonradan kapatılıp dolap nişi yapılmıştır.
- b) Doğu duvardaki kemerli kapı boşluğu kapatılıp, bu duvara bitişik kemer yüksekliğinde ve bir uçtan diğer uca kitap dolapları yapılmıştır.
- c) Kuzey duvarı pencere kapakları diğer pencerelerin aksine demir kapalıdır.
- d) Güney duvarında kubbeli mekâna ait 3 pencereden ortada bulunan pencerenin çerçevesi küfeki taşından olup, diğer pencerelerin arasına sıkıştırılmış gibidir. Sanki bu pencere içerde pencere aralarını süsleyen ince uzun çini panolarının yerini anlamlı kılabilmek için yapılmıştır.
- e) Güney duvarında tek üst pencere boşluğu kapatılmıştır.
- f) Batı duvarında alçı kompozisyonundaki kapı üstüne gelen selvi motifinin kapı yüksekliği nedeniyle ancak yarısı yapılabilmıştır.
- g) Bu mekândaki çinilerde her ne kadar daha önceki yüzyıllara ait Kütahya ve İznik çinileri olup başka bir yapıdan getirilmelerinden dolayı düzenlenişinde çeşitli zorlamalar görülmektedir. Ayvansarayî'nin (*) kütüphanenin inşaa tarihi olarak verdiği tarih mısra'ı 1122 H. (1710 M.) tarihli dir. Asıl kitaplık bölümünde bulunan kapı iç kitabesindeki (**) tarih mısra'ı Ayvansarayî'nin verdiği ile aynı olmasına karşılık 1127 H. (1715 M.) tarihli dir. Tarih mısra'ının ebced hesabı karşılığı ise 1122 H. tarihini vermektedir.

1128 H. yılındaki Avusturya seferinde şehit düşen Ali Paşa'nın kütüphaneyi konağından ayırarak hizmete açması, bu tarihten önce olmalıdır. Ayvansarayî, kütüphanenin ilk açılış tarihi olarak 1122 H. tarihini verir. Bu tarih kitabedeki ebced hesabına uygundur.

Ali Paşa'nın konağının taş odası olan özel kütüphanesini, hayatta iken konaktan ayırdığı ve kütüphane olarak tahsis ettiğini Atâ tarihi (7) belirtir.

Son cemaat'li plan tipine sahip kütüphane asıl mekânında; son cemaat mahallinin' niye bugünkü giriş tarafında olmadığı bu suretle açıklanmış olur. 1127 H. yılındaki yangın sahası içinde kalan kütüphane binası yangından bir miktar hasar görmüştür. Avlu kapısı dış kitabesinin yangında elden çıktığını, yerine konan 2. kitabe belirtir. (8) Yangının tesiri herhalde bu kadarla kalmayıp yapıya bir miktar daha hasar vermiş olmalıdır. (9)

Orjinal kitabede 2 kez geçen «ihya» (=canlandırma) sözcüğü kanımızı doğrular. Bu sav'a uygun olarak kütüphanenin yeniden tamamlanması, yangının izlerinin silinmesi tarihi 1127 H. (1715 M.)'dir.

Herhalde kitabenin taş oyuşması en sona kalmış ve tarih rakamı olarak bu 2. tarih atılmış olmalıdır. Avlu kapısı dışındaki tamir kitabesiyle, orjinal kitabe'nin aynı tarihi taşımasını açıklamak ancak böylece mümkün olmaktadır. (10)

Ali Paşa 4 cild defterde yazılı kitapları ve Mora seferi sırasında elde ettiği «sarayında ve gayri mahallerde olan» kitaplarından 1. cild defterde yazılı kitaplarını 1127 H.'ye kadar ki dönemde koyma imkanını bulmuş. Tüm kitaplarının kütüphaneye vakfiye'tini hazırlayıp Avusturya seferine çıkmıştır. Paşanın seferde vakitsiz şehid oluşu üzerine sağlığında kudretini çekemeyenler ve hışmına uğrayanlar, Fetva makamında bulunan Şeyh'ül-İslam Ebu İshak İsmail Efendi'yi etkilemiş olmalı ki, Şeyh'ül-İslam; Paşa'nın kitaplarının Felsefe'ye, Astroloji'ye, şiir'e ve tarih'e ait olup, vakfı'nın caiz olmayacağına dair Fetva kararı vererek bilim-kültür tarihimizin «mümtaz ve münte hep» kitaplarının elden çıkmasına sebep olmuştur. (11)

Kütüphanenin şans'sızlığı sonradan da devam etmiş. Haftaları ancak 2 gün açık olabilmıştır. (12)

Rumi 1310 (1894 M.) yılında, büyük depremde zarar gören kütüphanenin 2908 kitaplık (2483 yazma 65 basma) cild, tezhib, yazı ve müellif hattı olması bakımından kıymetli ve nadir eserleri ihtiva eden Vakıf kütüphane koleksiyonları 1933. den beri Süleymaniye Kütüphanesinde dir. (13)

Sahipsiz kalan kütüphane binası 1971 — 77 yılları içinde Vakıflar Başmüdürlüğü tarafından restorasyona alınmış olmasına rağmen (14) bugün yine sahipsiz kapıları açık bir durumda kaderine terk edilmiştir.

Kütüphaneye ait çok değerli tavan, Sarāçhane'de Amcazāde Hüseyin Paşa Medresesi'nde bulunan Vakıflar Başmüdürlüğü Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi'ne 1980 yılında kaldırılmıştır. (Bugün elden çıkmış olan tavan hakkında geniş bilgi için bkz. ahşap işleri ks.)

MİMARİSİ

Kütüphanenin mimarı devrinin Hassa baş mimarı olan Kayserili Mehmed Ağa'dır. (15)

Kütüphaneye Süleymaniye Su Kemerî'nin altında açılan avlu kapısından girilir. Kemerli kapı çerçevesi rozet süsleriyle ve 6 satırlık tamir kitabesiyle dikkati çeker. Kapı takoz'u demir şebeke'li ve 2 kanat'lıdır.

Kapıdan hemen sonra başlayan basamaklardan kütüphane avlusuna çıkılır. Kapının hemen solundan başlayan kuzey duvarı kütüphaneyi su kemerlerine bağlar. Duvarın üst dış cephesinde devam eden taş konsollar dizisi ilginç bir görünüm arzeder. Kuzey cephesinde (öncephede) iki kez şahniş şeklinde öne doğru çıkan bina «adeta bir burç şeklinde» ⁽¹⁶⁾ bir görünüm kazanır. Müstahkem konumu bir kat daha güçlenen bina, estetik değerleriyle de Ali Paşa'nın kişiliğini ve konumunu yansıtmayı başarır. Avlu duvarına bitişik kütüphanede merdiven, ara kat seviyesinden itibaren yarı genişlikte bir kemer tonoz yardımıyla kütüphane katına ulaşır. Sütunların taşıdığı tonozla örtülü merdiven, kütüphane katında giriş sofasını kütüphaneye bağlayan aralık-koridorun şahniş şeklinde öne çıkması, eyvan-tonoz üzerinde öne çıkan giriş sofası olağanüstü hafif bir cephe tesiri yaratır. Kemer tonoz üzerinde yükselen fevkâni kütüphane güney cephesinde öne çıkan giriş sofası bloğuyla, kütüphanenin genel esprisine uygun olarak 1 sıra taş, 2 sıra tuğla dizisinden örme duvarları, kirpi saçakla sona eren kurnun örtülü çatısıyla, ve cephede yer alan kuş yuvası nişi ile sade ve dengeli bir cephedir. Binanın doğu cephesi sağır duvar olup konakla irtibatı sağlayan kapı kemerli boşluğu örülmüş olarak dikkati çeker. Kütüphanenin alt odası avlu duvarına bitişik bir koridorla merdivene ulaşır. Çapraz bir şahnişle öne çıkan ara katını, ön cepheye bakan mazgal pencereleri ve merdiven tonozu altından ilginç perspektife açılan kapı tarafındaki penceresi aydınlatır. Pencereler takozlu demir şebeke ile korunur. Odada bulunan 5 kitap nişi'nin kûndekâri uslûpta ahşap kapakları, yapının restorasyonu sırasında asılları yerine konulmuştur. Aynalı tonoz tavanın orta göbeğinde bulunan şemse motifleri beyaz kireç badana ile örtülü durumdadır. Bu oda Ali Paşa'nın olağanüstü sayıda kitaplarının bir kısmını koyduğu ek bir hazine-i kütüb olmalıdır.

Küfeki taşından mukarnas başlıklı sütunların taşıdığı kemer-tonoz merdivenin üstüne kapatır. Merdiven sahanlık teşkil etmeden giriş sofasına ulaşır.

Giriş sofasını 3 yönden 6 pencere aydınlatır. Aynalı tonozla örtülü sofa'nın kütüphane ile bağlantısı dar ve kısa aralık-koridor'ladır. Bu mekana yer sağlamak amacıyla kütüphane giriş cephesinin bu katında ve bu kısmında duvar bir şahniş şeklinde öne çıkar.

Üzeri rozetli, dört köşesinde çiçek deseniyle sonlanan sarkıtmalı mukarnas başlıklı sekizgen iki zarif sütun ve duvardaki yarım sütun karşılıklarının taşıdığı üç sivri kemer üzerinde yükselen pano duvar, kapı tarafındaki kubbe ile örtülü geniş ve büyük bölüm ile ve aynalı tonozla örtülü dar ve yüksek bölüm olmak üzere asıl kütüphane mekanı iki mekâna ayrılır.

Asıl kitaplık bölümünde süsleme sanatı olağanüstü boyutlardadır. Süsleme unsurları : ⁽¹⁷⁾

- a — Kalem İşleri
- b — Mermer İşleri
- c — Ahşap
- d — Çini'ler
- e — Demir İşleri.

1) Kalem İşleri :

Kubbeli bölümde kubbe tavanı ve kubbeye geçiş alçıdan bitki motifleriyle (hatayi) yoğun bir şekilde bezenmiş olup müzeyyen rollef malâkârî ⁽¹⁸⁾ olarak işlenmiştir.

Kubbeye geçiş üçgenlerinde merkezde alçıdan bir şemse motifi ön plana çıkar. Özellikle giriş kapısının bulunduğu doğu duvarı eksenindeki yüzeysel mihrap nişi ortasındaki selvi ağacı motifini, her iki yanında bulunan birer selvi ağacı motifi dengeler.

Kubbe eteğini mukarnas bir çevre kuşatır. Kubbe bordürleri müzeyyen malâkârî ve hatayi motiflidir. Aynalı tonoz'lu bölümün ayna'sında; hatayi'li şemse'ler, şemseleri çevreleyen köşe motifleri ile tezyin edilmiştir. Yan yüzeylerde dar kenarlarda birer tane olmak üzere toplam on şemse motifi bulunur.

2) Mermer İşleri :

Sütunların taşıdığı üç sivri kemer üzerinde yükselen taş pano duvarın sivri kemerlerini rumi tezyinat bordür çevreler. Ortadaki büyük sivri kemerin ekseninden adeta fışkırarcasına çıkan hayat ağacının dalları çiçek ve yapraklarla sonlanır. Hayat ağacının her iki yanındaki sütun ekseninden çıkan üzüm salkımlarıyla sarılmış bir selvi ağacıyla başarılı bir kompozisyon oluşturur.

Kütüphanenin bu asıl mekânındaki muhteşem tezyini süsleme ve kompozisyonların, Ali Paşa'nın olağanüstü kudretine uygun olduğu kadar, Paşa'nın güzel sanatlara ve felsefeye duyduğu ilginin boyutlarını aksettirdiğini söyleyebiliriz.

Bu bölümün kapısı içe dönük bir taç kapıdır. 4 satırlık kitabesi, gul-bezek sıraları arasında mukarnas silmeleri olan kapının tezyinatını en üste duvarla birleşimini rollef malâkârî, alçı yaprak sırası tamamlar.

Kubbeli bölümde kapının iki yanında ve sütunların yanında olmak üzere, toplam 4 tane, duvar bünyesi içinde 3'er katlı kandil nişleri bulunur. Selvi, karanfil, lâle, asma, üzüm salkımı, haseki küpesi motifleri bulunan kandil nişini geometrik bordürler süsler.

Kandil nişinin ve pencerelerinin üstünden taştan konsol raf çepeçevre dolaşır.

3) Ahşap İşleri :

Dolap kapakları, havalandırma bacası kapağı ve kütüphane güney cephesi pencereleri künde-kâri ahşap kapaklıdır. Restorasyon işlemi sırasında büyük bir kısmı yitirilerek, yerlerine bugünkü benzetme kapaklar konmuştur.

Ahşap Tavan; Konakla irtibatı sağlayan doğu duvarındaki kapı kapatılıp duvara bitişik boydan boya kitap dolap'ları yapılmıştır. Kitap dolapları bu haliyle duvar içinde açılan dolap nişleri ile bağımsız kitap dolapları arasında ara dönemi oluşturmurlar.

Aynalı Tono-z'un tezyini tavanından vazgeçmek pahasına, herhalde estetik endişe ile kargir dolap'ların üst seviyesi ile sütunların taşıdığı kemer alınlığı arası ahşap tezyini tavan ile kapatılmıştır. Ahşap tavan ile aynalı tonoz tavan arasında kalan bu boşluk için, Sn. Süheyl Ünver ilginç bir iddia ileri sürer. (19)

İki sıra bordür ile çevrelenen geometrik tezyinli «Arabesk» tavan künde-kâri geçmelidir.

Arabesk süslemenin içini altınvarak kaplamalı rolief rumi ve hatayi motifleri atölye işi tezyinat olup, Edirne-kâri üslûptadır. Bu çok kıymetli tavan kaldırıldığı Vakıflar müzesinde açık hava tesirlerinde tüm özelliklerini yitirmiş durumdadır. (20)

4) Çinî'ler :

Burada ki çiniler; tekniği, renkleri, motiflerin kompozisyonu itibariyle 16. ve 17. yy. arasındaki geçiş devri Kütahya ve İznik çinileridir. Başka bir binadan sökülüp getirilen çinilerin, kütüphanede kullanılışında düzensizlikler vardır.

Beyaz zemin üzerinde koyu mavi hançer yapraklardan kare kompozisyonlar, ortaları ince uzun pano kompozisyonlar bulunur.

Bugün güney duvarında 4, kuzey duvarında 1 tane bulunan panolardan 2 tip kompozisyona rastlanır.

Pano Tip a : Beyaz zemin üzerine yeşil kuşp ve bilezikli koyu mavi vazo ekseninden birbirine dik konumda, ortası koyu mavi dış kenarları yeşil hançer yapraklar 7 kare alan teşkil ederek kırmızı renkli mihrap nişine kadar yükselirler. Her kare alan'ın ortasında koyu mavi şemse motifi vardır. Her şemse motifinin içinde ortası kırmızı renkli beyaz lâle ve hatayi motifleri bulunur. Panoyu koyu mavi zemin üzerine beyaz renkte motiflerden iki sıra bordür kuşatır. İç bordür de üç iplik motifi, dış bordür ise hatayi motifidir. Kuzey duvarında kalan tek pano da dış bordür yoktur. Vazo ise kırmızı renktir.

Pano Tip b : Bu panolarda farklılık olarak bordürü ince ve hatayi motiflidir. Vazodan çıkan ileri derecede stilize edilmiş ayrı desende iki yaprak

motifi sıra'lı olarak mihrap nişine yükselir. Yaprak motifi içinde beyaz renkte lüle, hatayi ve bahar çiçekleri bulunur.

5) Demir İşleri :

Ara kat kapısı. Asıl kütüphane katı kapısı, kütüphaneye geçişi sağlayan koridorun her iki yanında bulunan 2 kapı ve kütüphanne kuzey cephesinde bulunan alttaki 4 pencerenin kapakları aynı üslupta olup devrinin dövmeye işçiliğini yansıtan örneklerdir.

Görüldüğü gibi kütüphane form'u ile olduğu kadar tüm güzel sanatlar açısından da devrinin ve Türk-İslam mimarisinin baş eserlerinden birisidir.

Dileğimiz sahipsizliğinin son bulup, yeni bir işlevle korunmasının sağlanarak, gelecek kuşaklara aktarılmasıdır.

DİPNOTLARI

- (1) Ali Paşa kısıcık yaşamına rağmen, döneminin olduğu kadar Osmanlı Tarihinde önemli bir simasıdır.

Milli bilincin ilk belirtilerini Ali Paşa'da görürüz.

-Ali Paşa iki şeyi yoketmeyi kafasına koymuştu. Kapütülasyonlar ve Katolik misyoner faaliyetleri. Halbuki o zaman Fransa'nın yakındığı politikasının başlıca iki amacı bu hakları korumak ve genişletmekti.

Elçi İde Bonnac Krala yazdığı raporunda şöyle diyordu; -Bu adam [Ali Paşa] iki, üç yıl daha kalsaydı belkide kapütülasyonları kaybedecektik. Kapütülasyonların hukuksal temeli o kadar zayıftı ki bunların devamı için boyuna uğraşmak gerekir. Ali Paşa bunu anlamıştır.-

C. Schefer, *Memories Historique sur L'Ambassade de France on Constantinople* Paule Marquis de Bonnac. Paris 1894. s. 144-5'den naklen.

Niyazi Berkes, *Türkiyede Çağdaşlaşma*. Ankara 1973 s. 46 -Batı yayılmacılığı karşısında gerileyen dokuma sanayii'ni ıslah için Hindistan'dan dokuma ustalarını getirmeye çalıştı.-

Niyazi Berkes a.g.e. s. 494.

Silahtar Fındıklılı Mehmet Ağa. NUSRETNAME tarihinde Ali Paşa hakkında şu bilgiyi verir :

-Çorlulu Ali Ağa (Sadrazam) Sultan Mustafa'ya, -Bir akıl ve fazıl cümle, ulumi garibe ve akliyyeye malik ve reşid ileriye gelecek kulundur-, diye tanıtmakla

İznikli Ali böylece Padişahın önünde çeşitli hikayeler oyunlar göstermekle hilebazlıklar ve hokkabazlıklar etmekle Sultan Mustafa'nın gönlüne girmişti. Sihire inanmış olmakla yüzü gülmez. Kimse ile ahbablık etmezdi.....

İstanbul'a dönüştü hırsa kapılarak bir çok zenginleri öldürtüp ya da sürgüne göndermek suretiyle, mallarına mülklerine el koydu.....

Ali Paşa pek çok akıllı, zeki, bilgin, fazıl, olgun olduğu kadar haset, kıskanç, mağrur, sert, haşın, kan dökmekten hoşlanan zalim bir adam idi, şehit olduğunda 30 yaşında idi.

Fındıklılı Mehmed Ağa, NUSRETNAME, Sadeleştiren İsmet Parmaksızoglu, İstanbul, 1969 cilt II Fas. II, s. 355-356.

- (2) Ayvansaraylı, Hadika'tül — Cevam-ı İstanbul 1281 H. cilt I s. 16.

- (3) Tayyarzade Ahmed Atâ, Tarih-i Atâ., 1293 H. cilt 5 s. 27'den naklen.
Y. Kanar, «Ta'limat» Yönelişler dergisi, İstanbul Ağustos 1981. S. 5, s. 42. Ayrıca aynı bilgi için bkz. Mühimme defteri 125 s. 144'den naklen.
İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Ankara 1959 T.T.K. yayını cilt 2. Ks. II. s. 305. Eski İstanbul Konaklarına bitişik taş oda'lar için şu bilgi önemlidir.
«İçlerinde sadece hamamları, bahçe içinde ayrı bir bina teşkil eden mutfakları ve birde kıymetli eşyaların icabında muhafaza ve yangınlardan korunması için yapılmış —taş oda'ları— istisna edilirse, tamamen ahşap olarak inşa edilen bu hususi saraylar hiç bir iz bırakmadan kaybolmuştur» Semavi Eyice, «İstanbul maddesi» İslam Ansiklopedisi İstanbul 1977 Fas. 53 abc. s. 1214/114.
- (4) Osmanlı mimarisinde çokca kullanılan tipik taş ve tuğla dizileriyle örülüşü su kemeri mimari tasarımı ile Bozdoğan su kemerinden ayrılır. Ayvansaray (a.g.e.) bu kemerdan «Süleymaniye su kemeri» diye bahsediyorki; Mimar Sinan tarafından, Kanuni'nin yaptırdığı bir külliye su getirmek amacıyla inşa ettirilmiş olmalıdır.
Külliye yanında mütevazı uzunluktaki bu kemerin Koca Sinan'ın eserleri arasında sayılmaması yerinin sapağı kadar, büyük bir külliyein yanında mütevazı boyutta bir eser, ve külliyein bir parçası olması ile açıklanabilir.
- (5) Ayvansaray, a.g.e.
Dâr ü'l-kütüb-i Zibâ
İhya-yı Âli Paşa
1122
- (6) Asıl kütüphane mekânının, kapı iç kitabesi'nin tamamı şöyledir.
Sadr ü'l vüzera mihr-i şahenşeh-i dâna-dil
Bu buk'a-ı vâlâ yı lillâh idicek ihyâ
Tarihini geldi hatif böyle didi Râhmi
Dâr-ü'l-kütüb-i zibâ ihyâ-yı Âli Paşa
1127
Tarih mısra'nın ebced hesabının açılımı şöyledir;
dâr (4+1+200) ü'l-kütüb-i (1+30+20+400+2)
zibâ (7+10+2+1) ihyâ-yı (1+8+10+1+30)
Âli (70+30+10) Paşa (2+1+300+1) olmak üzere Toplam 1122 etmektedir.
Kitabenin okunuşu ve ebced hesabının yapılmasını Doç. Dr. Günay Kut yapmıştır.
- (7) «Şehzâde Camii Şerifi İttisâl'ındaki konağın taş odası iken hayatında tefrik ve tahsis itdiği kütüphanesi» Atâ Tarihi a.g.e.
Aynı bilgi için bkz. Mühimme defteri a.g.e.
- (8) Bu kütüphane-yi yaptırdı rıza en lillâh
Asr-ı Han Ahmed-i sâlis de o sadr'ül-vüzera
Seng'i tarihini ihrak-ı şikest itdikte
İtdi Asım a'na bir beyt-i mücevher inşa
Talib ol gel bu bina-yı Âli Paşa yapmış
Yüce bir dâr-ü'l kütüb'dür kî aliyül'âlâ
1127
(Doç. Dr. Günay Kut okudu)
Aynı bilgi için bkz. Muzaffer Erdoğan, Lâle Devri Baş Mimarı Kayserili Mehmed Ağa İst. 1982 s. 15-16.
- (9) 7 safer 1127 (12 Şubat 1715) tarihli yangın Bayazid, Nişanca, Kumkapı'yı içine almış. Darphane, Büyük Hamam gibi önemli binalar hasar görmüştür.
Tarih-i Raşid c. 4, s. 95'den naklen.
Mustafa Cezar, «Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler» Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri, I. İ.D.G.S.A. yayını İstanbul 1983, s. 359.
- (10) Doç. Dr. Günay Kut ve Prof. Dr. Nihat Çetin bu görüşüne katıldıklarını ifade etmişlerdir.

(11) Ahmed Refik bilim-kültür tarihimize kazandırdığı 2 hatt-ı Hümayunu şöyle tanıtır:

•Ali Paşa, sert tabiatlı, cengâver bir sadrazam olduğu gibi, ilim ve irfâna da rağbet göstermişti. Hayatında kütüphânesine topladığı kitapların yalnız fihristi dört cilde ulaşıyordu. Ali Paşa, bir cildindeki kitapları vakfetmiş, bugün mevcut olan kütüphânesine naklettirmişti. Mora seferinden dönüşünde aldığı kitaplarla diğer üç cilt fihristteki kitapların da kütüphânesine konulması lâzımdı. Bu kitapların vakfı için fetvâ alınmasına lüzûm görüldü. Hemen Meşihat'a müracaat edildi. Fakat Bâb-ı Meşihattan felsefe, târîh, nücûm ve eşara müteallik olan eserlerin vakfedilmesinin câiz olamayacağı bildirildi.

Alınan fetvâ üzerine Ali Paşa'nın kitaplarından şer'an vakfedilmeleri câiz olmayan kitapların ayrılması için ilgili memurlara aşağıdaki hatt-ı hümayûn gönderildi:

•Daha önce Ordu-yı Hümayûm kadısı olan Sunullah (Allah faziletini artırsın) ve önceleri İstanbul defterdarı olan Seyfullah (Allah ululugunu artırsın)'a hüküm ki: Bundan önce veziriazam olan Şehid Ali Paşa'nın emlak defterleri söylenildiği üzere, dört sınıf olup, iki cildi mutasarrıf olduğu emlakını vakfeylemekten sonra oğullarına, kardeşine ve hemşiresine kira ile verip hâlâ onların tasarruflarındadır. Bir bölümünü de gerçi vakfa ilhâk eyleyip, ancak henüz herhangi birisine icâr etmemiştir. Bir bölümünü de daha vakıf etmemiş olup, bir kimseye de icara vermemiştir. Hâlâ yapılan vakfiyesinin bahası, bu tarafta mevcut olmamakla adamlarından gizlice sorulunca, vakfiyesinin İstanbul'da hazine odasında olduğu öğrenilmiş, adı geçen Şehid Ali Paşa'nın mâlik olduğu kitapları da dört kıt'a ciltli defterde kaydedilmiş, bir cildinde olan cilt kitaplarını bundan önce vakfedip İstanbul'da kütüphâne inşâ edilmek üzere beğendiği yere konulması ve defterinin bir suretinin de hâfız-ı kütüp olmanın eline verdiği, kitaplardan başka, henüz vakfeylemesini haber verdikleri üç cildde kayıtlı olan kitaplarının defterlerinde yazıldığı gibi, her bir ilim şubesinden olanı başkaca ve icmâl defteri ve Mora seferi dönüşünden sonra, aldığı kitapları henüz bu defterlere kaydolunmadığı için, onların da defterlere zaptedilerek, bu hususun, âlimlerin en büyüğü, âriflerin en faziletlisi ve bi'l-fî'l şeyhülislâm ve müftiyü'l-enâm olan Mevlânâ Ebu İshâk İsmail (Allahu teâlâ faziletlerini devamlı kılsın)'den fetvâ istendiğinde; pek fazla kitâba mâlik olan Zeyd, sâhib olduğum kitaplar ilme vakfolsun dedikten sonra, mütevellisine teslim edip tescil ettirse ve akabinde ölse, Zeyd'in felsefe, nücûm ve yalanlara karışmış şiir ve târihe müteallik olan kitapları da vakıfta dâhil olmaz. Bu çeşit kitapların vakfı biliniz şey değildir, diye fetvâ-yı şerife verildiği için, Şehid Ali Paşa'nın hâl-i hayatında emlakından kaldırıp vakfeylediği hâne ve dükkânlar, sair akaratından ve kitaplarından şer'an vakfedilmeleri gerçek ve sâbit olanları Abdi Efendi hânesinde bulunup Ayasofya'ya nakl ve muhafaza altına aldıkları ve başka ve emlakından ikrâr etmeyip mülkiyet üzere kalanlar, yazılanlar ve deftere geçirilenler mâlûm-ı hümayûnum olması için imzâlı ve mühürlü defterin rikâb-ı hümayûnuma arz olunması fermânım olup sen ki, Mevlânâ-yı müşâvünileyhsin. Ehl-i ilim ve fazilet sâhibi, şeriata sıkıca bağlı ve dindâr olman dolayısıyla, bu husus için mevlâ nasb ve tâyin olunmuştur. Şimdi emr-i şerifim sana ulaştığında mübaşir tâyin oluna... Marifetıyla adı geçen şehidin İstanbul'da mahfûz olan vakfiye-i memûl ve bu taraftan gönderilen sûret defterlerine bakasın ve Şehid Ali Paşa'nın İstanbul'da muhafaza olunan ve emel edinilen vakıf bahasına ve bu taraftan gönderilen sûret defterlerine nazar edip, adı geçen Ali Paşa'nın hayatında iken emlakından verilen ve vakfeylemediği ev, dükkânlar, sair akarat ve kitaplarından şeran vakfedilmeleri doğru ve sâbit olanları, Abdi Efendi'nin evinde bulunanlar ve Ayasofya defteri ile nakl ve hıfz ettirdikleri kitaplar ile birlikte, başka ve kitaplarından vakıfta dâhil olması, şer'an doğru olmayan felsefe, nücûm ve yalanlarla dahl şiir ve târihe âit kitapları da başka ve emlakından olup, bir tarafa vakfetmeyip kendi mülkünde kalanları da cinsi cinsine başka başka yazıp defter ederek, imzâ ve mühürlü defteri ile, keyfiyeti doğruluğu ve hakikati üzere rikâb-ı hümayûnuma arz ve ilâm eylemek hususunda şanı yüce fermânım sâdir olmuştur. Buyurdum ki, Muharrem ortaları 1169 (Ekim sonu) 1755-. [1128 H. olması gerekir.]

Şehid Ali Paşa'nın kitapları hakkındaki muâmele yalnız bununla kalmadı. Değerli ve önemli olanları pâdişâhın eşiğine gönderildi. Vakfedilmeleri câiz olmayan diğer kitapları da satıldı. Bu muâmelenin dikkatle yerine getirilmesi için İstanbul makamı ile ilgili memurlara aşağıdaki hatt-ı hümayûn gönderildi:

-İstanbul kaymakamı vezir Mehmed Paşa'ya ve Galata eski kadısı olan Mevlânâ Said Ahmed ile büyük müderrislerden hâlâ askeri kassâmı bulunan Mevlânâ Râzi Abdullatif ve hâlâ İstanbul'da defterdâr vekilliği yapan Seyfullah Efendi'ye hüküm ki: Eski veziriazam merhûm Ali Paşa'nın hayatta iken vakfeylediği kitaplarından hikmet, felsefiyât, tevârih, nücûm ve şîire dâir olanlarının şeri fetvâ gereğince vakfedilmeleri doğru olmadığı için, bundan önce sâdir olan emrim mücibince adı geçen merhûmun İstanbul'daki sarayında ve başka yerlerde bulunan mükemmel kitapları, emlâki, akarat ve vakıfları, vukûf erbâbından öğrenilmekle yazılarak defter edilmiş, lâkin emlâki ile evkâfının lâyük olduğu gibi seçilip ayrılması mümkün olmamış, bazıları müphem kalmakla, vakfiyesinin hazırlanması ve görülmesi muhtaç olduğu haber alınmakla, şimdi Rumeli kazaskeri sicillerinden çıkarılan imzalı ve mühürlü defterler o tarafa gönderilmekle iş-bu emr-i şerifim ulaştığında, siz kiGalata eski kadısı ve hâlâ askeri kassâm, eski defterdâr vekilimsiniz. Marifetiniz ile ve şeriat tarafından mahsûs ve hâlâ adı geçen defterdâr vekili tarafından da nâzır tâyin olunup, kütâp defterinde işâret olduğu üzere, ancak bu hazinede işâretlenen cilt kitapların hepsini bu tarafa, yine bu hazineden başka gayet mümtaz ve eşsiz olan kitapların defterlerini rikâb-ı hümâyûnuma irsâl ve defter olunanı güzel bir şekilde muhâfaza, geriye kalan diğer kitaplar ile birlikte dikkat gösterilerek aranıp değer bahalarına satılmaları ve kıymetlerinden hâsıl olan tutarlarını Âsitâne-i saâdetde Bâb-ı hümâyûn'uma teslim ve açıklandığı gibi gerek rikâb-ı hümâyûn'uma gönderilmesi fermânım olan cild kitap ile diğer seçkin ve eşi benzeri bulunmayan kitapların adedi ve gerek satılan kitapların kıymetleri ne miktara ulaştığını belirleyen imzalı ve mühürlü defterlerini devletimin kapısına irsâl eyleyip, lâkin bu bahâne ile zikrolunan kitaplar ortahka değiştirilmemesi veya devletimin ricâlerinden bazılarına himâye yolu ile verilmesi, böyle vakitlerde, Müslümanların beytûlmâhını korumak herkese vâcib olduğu için, sen bu husûsa, husûsî nâzır tâyin olup, tarafından da gayât güvenilir, varlıklı, dürüst ve tanınmış bir âdemi de adı geçen Seyfullah ile birlikte tâyin edip, değer bahaları ile satılmak üzere bir günde satılacak kadar kitabı çıkarıp satmak ve akşam olunca, zebâzistanda mı olur, câmide mi olur, sandığı hepiniz mühûrleyip, sakın değiştirmeden ve bozmadan son derece çekinin. Gizli ve âşikâr teftiş edilip araştırıldıkta, bu hususta adam kayıyarak veya bedeli ile bir ferde kitâb verildiği kulağıma gelir ise, cümlesine cezâ tertip olunacağını anlatın ve ifâde edin. Sen dahi ona göre hareket eyleyesin ve bundan başka adı geçen müteveffânın sarayında ve başka yerlerde olan emlâk akarât, evkâf ve kitapları vakfiye sûreti ile görülüp, bilir kişilerden gereği gibi araştırılarak ve istîlân ile her maddesine tam olarak vakıf olup, münâsibi üzere ayrı ayrı yazıp defter ederek, onların da miktarını bildiren imzalı vve mühürlü defterlerini devletimin kapısına irsâl ve keyfiyeti doğru olarak arz eylemeniz husûsunda şanı yüce fermânım sâdir olmuştur. Fl evâsit-ı Rebûlevvel 1169 (Arâhık sonları, 1755). [1128 H. olması gerekir!]

Dâmâd İbrahim Paşa'nın sadrazamlığından bir yıl önce, İstanbul'da bu zihniyet hâkimdi.»

Ahmed Refik (Altınay) Alimler ve Sanatkârlar. İstanbul 1924'ten günümüze Türkçesine Haz. Vahid Çabuk, Kültür Bak. Yay. Ankara 1980. s. 270-275.

Bu eserde Hattı Humayun'un tarihi konusunda bir yanlışlık vardır. Söz konusu yazının sonunda belirttiği gibi Hatt-ı Humayun Nevşehirli İbrahim Paşa'nın Sadrazamlığından önceye aittir. A. Refik diğer eserinde yayınladığı Hatt-ı Humayun'da 1128 H. tarihini verir ki tarihsel olaylara uygundur.

Ahmed Refik (Altınay) Hicri 12. Asırda İstanbul Hayatı. İstanbul 1930. s. 58-57. Hatt-ı Humayun No. 80, 81.

- (12) «Ancak haftada 2 gün açıldı, bir merakla öğlene doğru gittiğimde kapalıydı» A. Toderini, De la Litterature des Turcs. Paris 1789. cilt 2. s. 84.

Aynı bilgiyi Hammer'de doğrular.

Hammer. Constantinopels und der Bosporos. örtlich und geschichlchten beschrieben. Pesth (Buda Pesth) 1822 cilt I. s. 524..

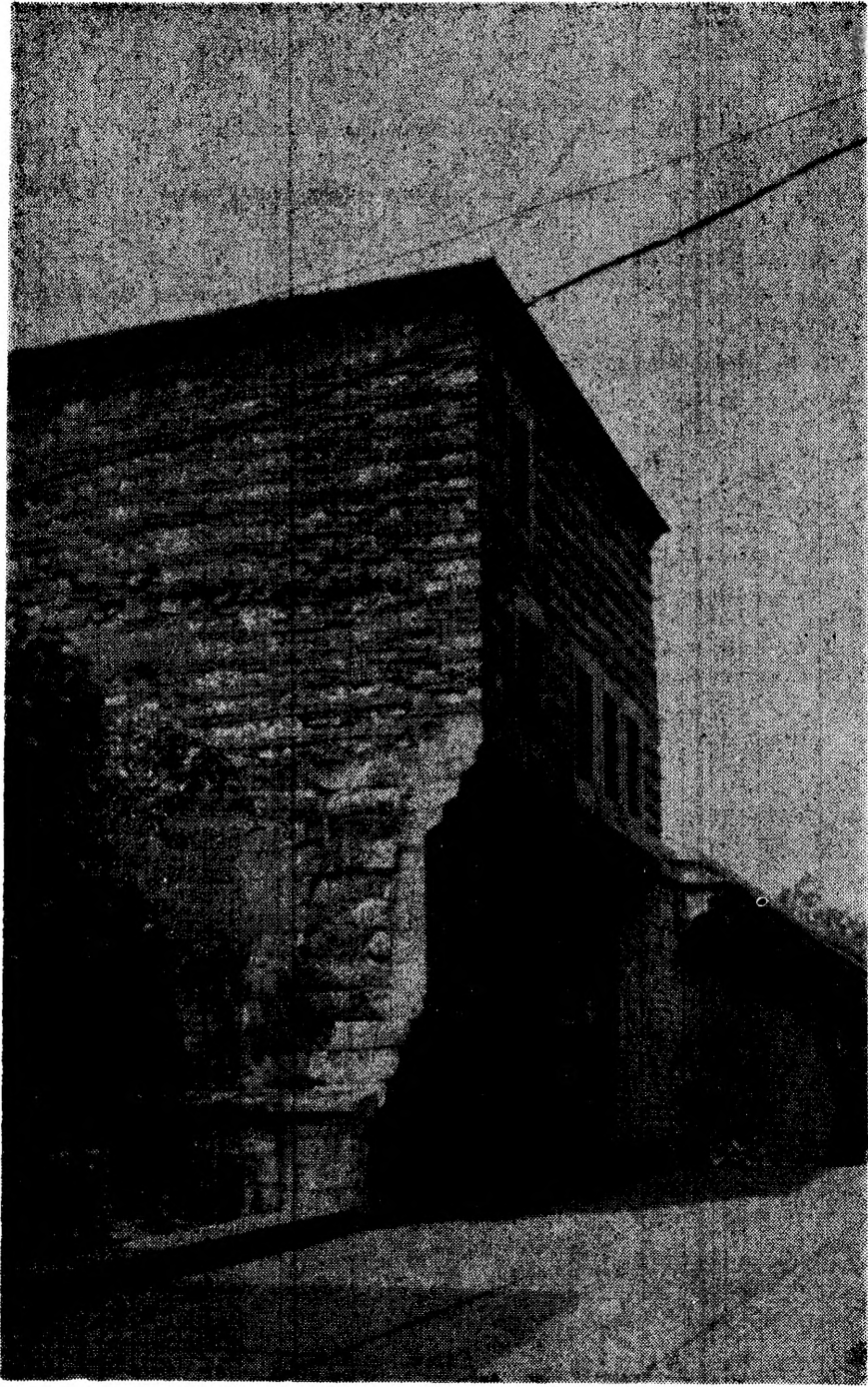
- (13) Halit Dener. Süleymaniye Kütüphanesi. İstanbul 1957. s. 52-53.

— 1894 yılı depreminde kütüphanenin büyük zarar gördüğünü ileri süren yazarın bu savını dayandığı eseri tespit edemedik. Mamafih birçok yangın ve afet gören İs-

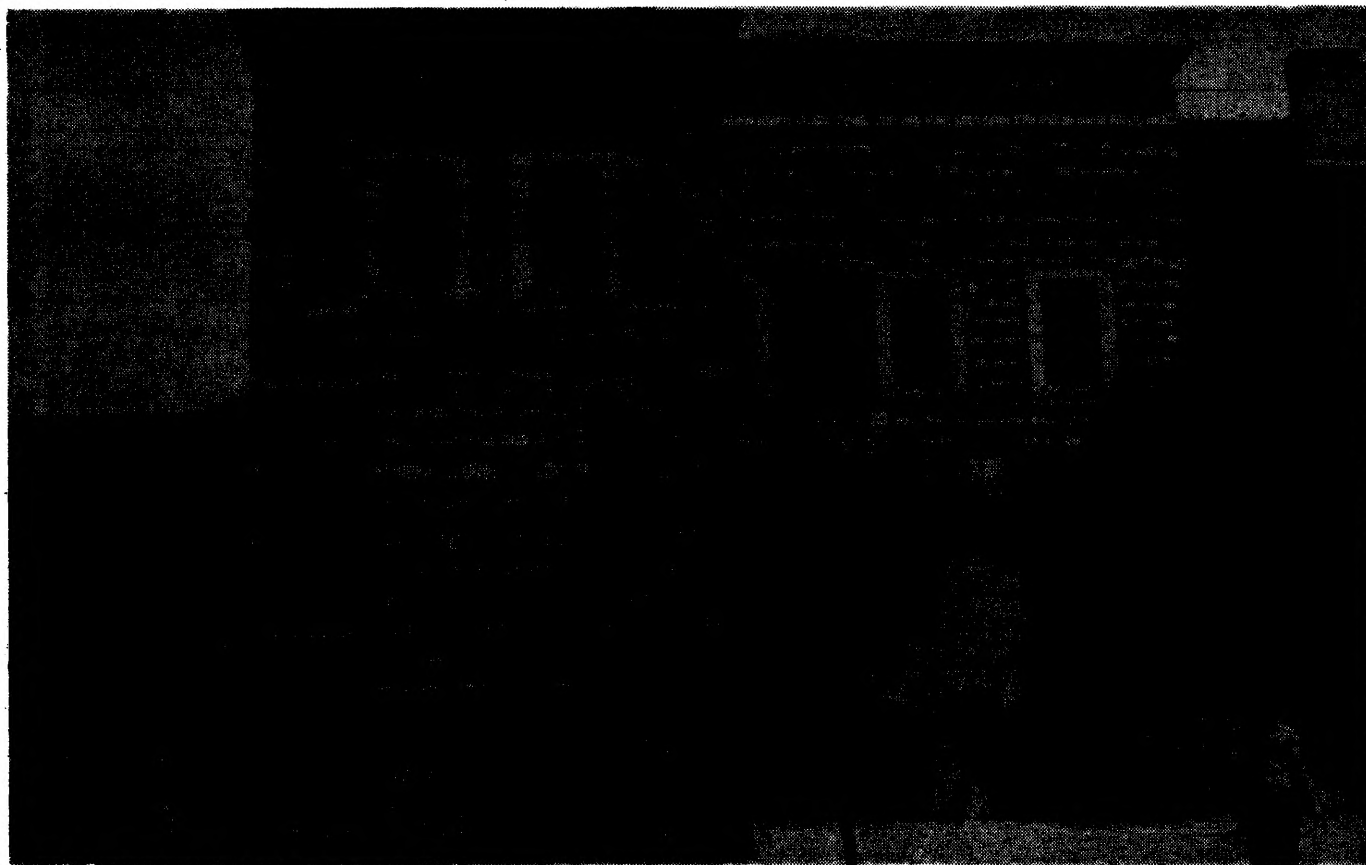
İstanbul'da özellikle 1179 H. (1786 M.); Rumi 1310 (1894 M.) depremleri ve 1911 yangınının bu bölgeyide içine alarak büyük tahribat yaptığını tarih'ler kaydeder ki kütüphanesinde zarar gördüğü söylenebilir.

İstanbul yangınları ve tabii afetlerinin geniş bir dökümü için bkz. Mustafa Cezar. a.g.e.

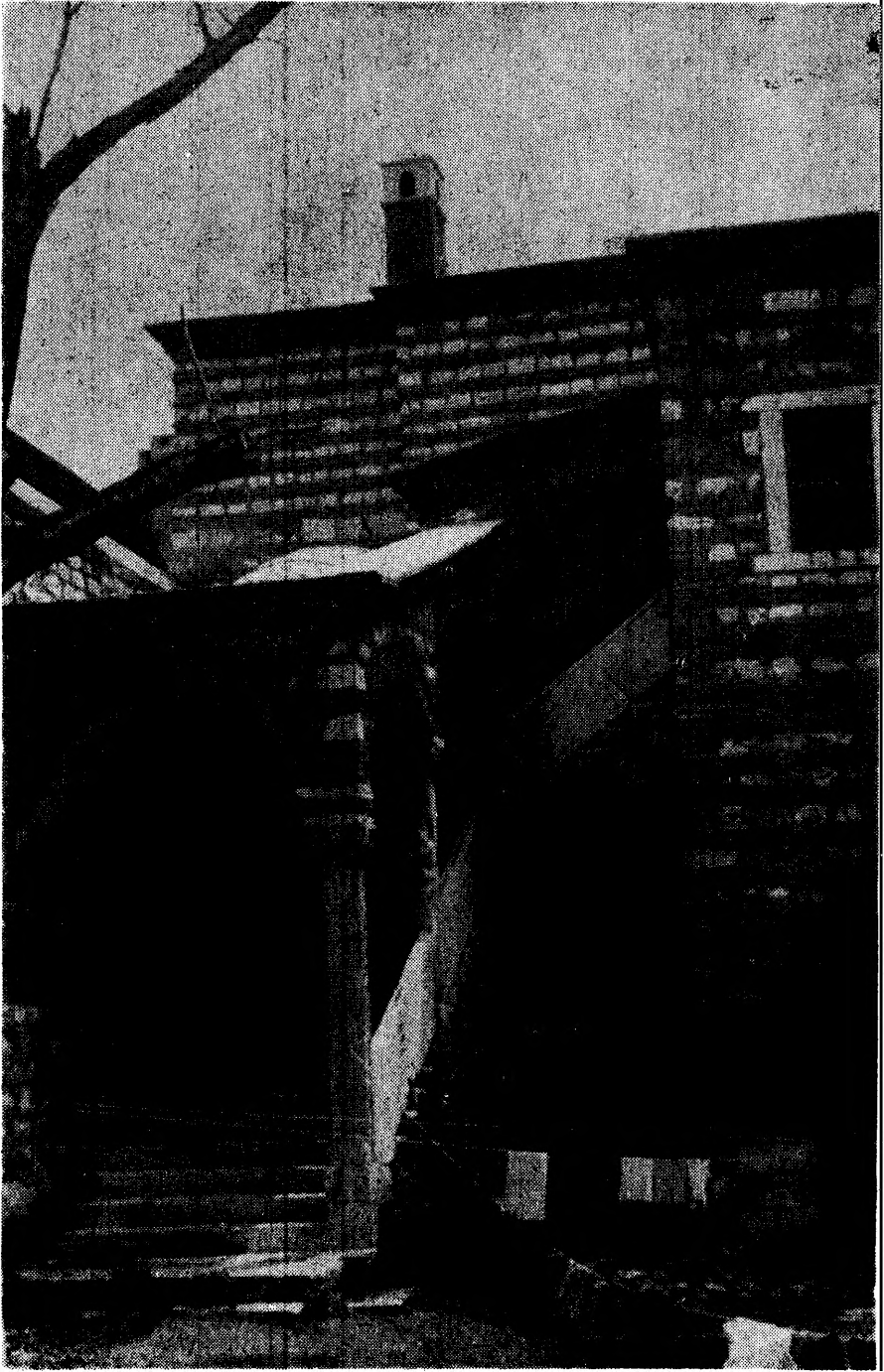
- (14) Binanın restorasyonu sırasında kalem işlerini yapan mimar-nakkaş Semin İrteş'in verdiği bilgidir.
- (15) Muzaffer Erdoğan. a.g.e.
- (16) A. Süheyl Ünver, «Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi» Yücel Mecmuası, İst. 1937 S. 27 s. 101-106.
- (17) Sn. S. İrteş, Binaının bu çok değerli tezyinatının tanımlamasında yardımcı olmuştur.
- (18) malâkârî, Horasan siva üzerine (restorasyon'larda çimento harçlı siva üzerine) yaklaşık 2-3 cm. kalınlığında alçı sıvanır. Alçı siva üzerine hazırlanmış desenler (iğneli kalıplar) belirlenmiş alana silkelendir. Özel bıçaklarla desenler kesilip oyulmaya başlanır. Zemin düşürülür motifler kabarık kahr. müzeyyen rollet malâkârî; Desenlerin kenarı dik kesme değildir. Zeminden başlayıp motif iç bünyeleri üçüncü boyutta'da verilen oyma işlemidir. Bilgi kaynağı S. İrteş.
- (19) «Paşa'nın bazen gizlenip yatmak ve kendisini müdafaa tertibatına malik musandra şeklinde yatak yeri ile çok haiz-i emmiyettir.» A. Süheyl Ünver a.g.e. Paşa'nın kudretini gözönüne alırsak bu fikre katılmak mümkün değildir.
- (20) Tavanın ilk durumu hakkında tanıklığı S. İrteş yapmıştır. Son durumu tarafımdan tespit edilmiştir.

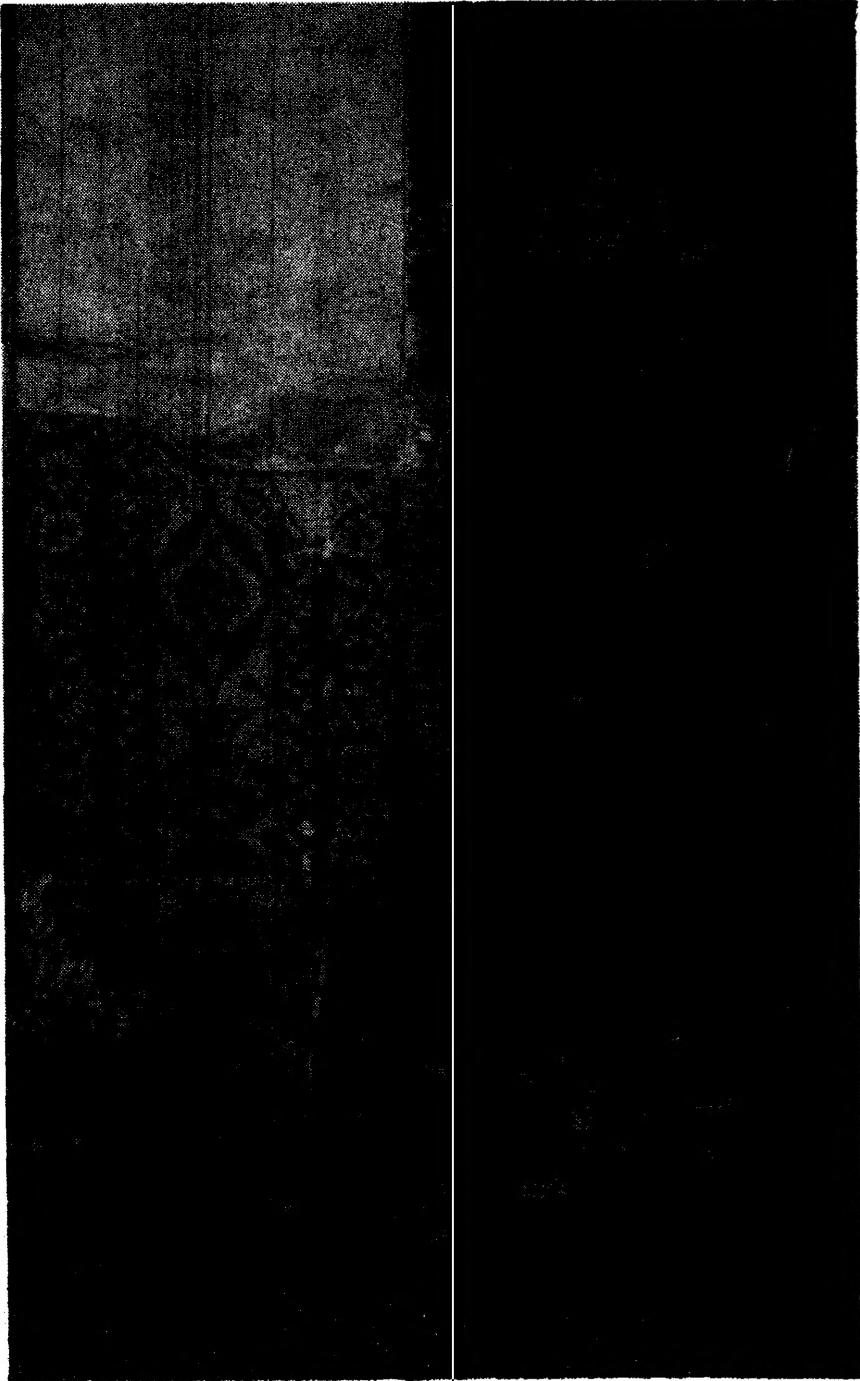
**Şehid Ali Paşa Kütüphanesi Kuzey Cephesi (Yol cephesi) ve Konakla
Birleşen Batı Cephesi**

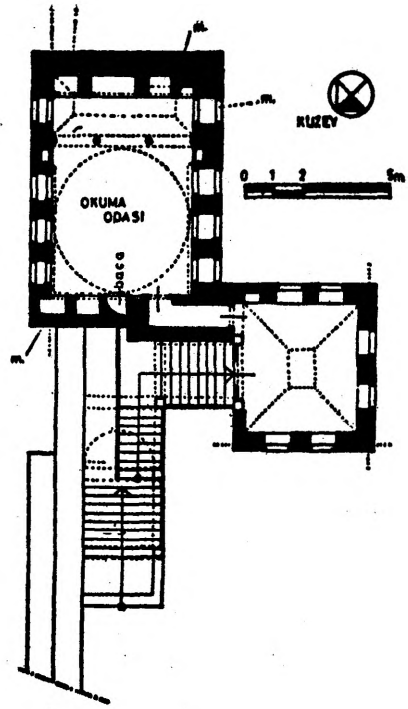
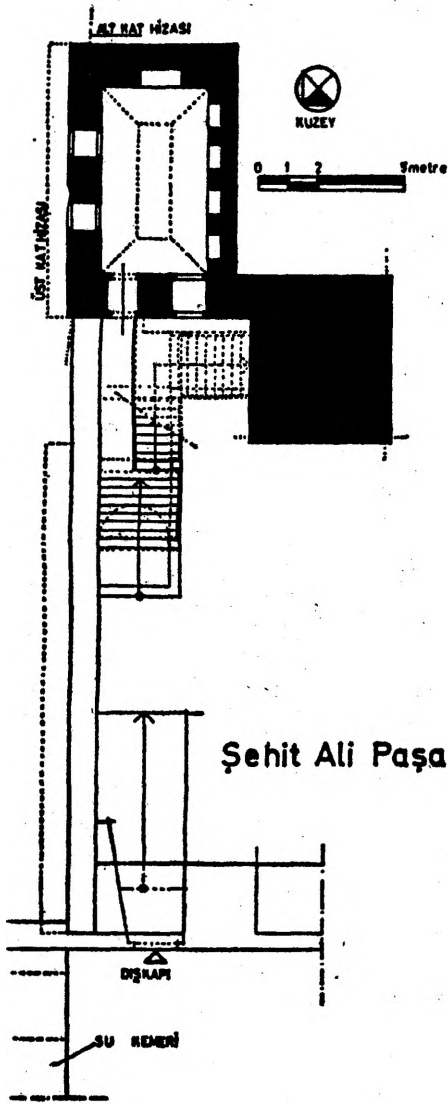
Şehid Ali Paşa Kütüphanesi Güney Cephesi

Şehid Ali Paşa Kütüphanesi Giriş Cephesi (Batı Cephesi)

Şehid Ali Paşa Kütüphanesi İç - Kandil Nişleri ve Çiniler

Şehit Ali Paşa Kütüphanesi 1/100

Şehid Ali Paşa Kütüphanesi Plânı

(Orijinal plân teknik imkânsızlıklar sebebiyle belli oranda küçültülmüştür.)